

KÄSIKIRJA SUOMEN KIELEN SANARAKENTEESTA

Vesa Koivisto 2013. *Suomen sanojen rakenne*. Suomi 202. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Vesa Koivisto kertoo teoksensa *Suomen sanojen rakenne* alussa, että on tarkoittanut kyseisen kirjan apuvälineeksi ja oheislukemistoksi suomen kielen äänne- ja muoto-opin yliopisto-opintoihin. Tällaiseen käyttöön teoksen voikin ajatella soveltuvan sikäli hyvin, että se on käsi­kirjamaisen perusteellinen esitys suomen sanarakenteesta. Varsinaiseksi tenttikirjaksi se olisi monin paikoin liian seikkaperäinen ja yksityiskohtainen, mutta juuri oheislukemistoksi hyvinkin sopiva.

Koiviston teoksen taustalla on tekijän monivuotinen työskentely Ison suomen kieliopin (ISK) kirjoittajaryhmän jäsenenä. Koivisto on kirjoittanut tähän kielioppiin muun muassa juuri sananmuodostusta käsittelevät luvut, ja uudessa teoksessaan hän viittaa Isoon kielioppiin ahkerasti. Itse asiassa Suomen sanojen rakennetta voi olla kätevintä lukea niin, että ISK on samanaikaisesti käsillä, sillä viittauksia tämän kieliopin pykäliin on hyvin tiheästi, monesti useita samalla sivulla.

Koivisto nojautuu termiseikoissa varsin paljon ISK:n ratkaisuihin, mikä on luonnollista jo sikäli, että hän on ollut itsekin mukana niitä tekemässä. Koivisto esittää käyttämänsä termit tavallisesti pohdintaa kaipaamattomina selviöinä ja lukijalle syntyy vaikutelma, että termiseikoissa ei olisi enää kehittelyn eikä keskustelun tarvetta vaan on löytynyt lopullinen totuus. Joissain kohdin olisi voinut olla kiinnostavaa pohtiakin termejä, tai ainakin olisi voinut valottaa joidenkin termien taustaa: miten nykyisiin on päädytty. Esimerkiksi aikoinaan kuumaakin väittä­lyä nostattaneeseen

kysymykseen jäännöslopukkeen eli lopukahdennuksen eli alkukahdennuksen eli rajageminaation jne. nimeämisestä esitetään vain valmis, lopullisen tuntuinen ratkaisu, jonka mukaan ilmiö kokonaisuutena on saanut nimen rajageminaatio ja sananloppuista segmenttiä kutsutaan jäännöslopukkeeksi. Siten esimerkiksi Koiviston sanoin muodon *taide* lopussa on ”rajageminaation jäännöslopuke” (s. 102 alav.) ja ”jäännöslopukkeelliset sanat toteuttavat rajageminaatiota” (s. 108); siten esimerkiksi liitepartikkelin sisältävässä muodossa *taide+kin* jäännöslopuke toteutuu liitepartikkelin alkukonsonantin kahdentumisena niin, että ääntämys on *taidekkin*, ja yhdys­sanassa *taide+museo* rajageminaation vaikutuksesta ääntämys on *taidem­museo*.

Koiviston viljelemiin ja ISK:n kautta tutuiksi tulles­iin hyödyllisiin ja käyttökelpoi­siin uusiin käsitteisiin kuuluu etenkin johtoppiin liittyvä termi *muotti*, jonka käyttöä voi ulottaa paitsi taivutuksen suuntaan myös syntaktisten rakenteiden ja lausetyyppien suuntaan. Vielä vakiintumattomiin termeihin kuuluu sinänsä kätevä mutta suomenkielisiä vastineitaan vähemmän läpinäkyvä *konnega­tiiv*, kieltomuodoissa käytettävä verbinvar­talo. Aivan kaikkia termejä Koivisto ei selitä eikä aina itse asiassa edes varsinaisesti käytäkään, kuten termiä *fleksiivi*, joka mainitaan sivun 31 luettelossa ja joka tämän maininnan takia on mukana myös kirjan lopun hakemis­tos­sa. Joissain kohdin tämänkaltaiset ainakin toistaiseksi vähälle käytölle jääneet termit tuovat mieleen opiskelijan kysymyksen suomen kielen asemasta syksyltä 2013: ”missä määrin yliopistoväki suomen kielen laitoksilla itse käyttää kotikieltään ja tukee sen asemaa niin omalla alallaan kuin sitä kautta tietees­sä

yleensä?”. Tällaisiin kysymyksiin Koivisto ottaa itsekin lyhyesti kantaa kirjan 13. luvussa, mutta tämä kirjan loppuluku on kuitenkin vain parin sivun mittainen, eikä tekijä siinä pyri perusteellisiin kannanottoihin. Termeistä hän toteaa ajankohtaisesti, että parhaillaan on tekeillä sähköinen termipankki, johon suuri joukko kielentutkijoita kirjoittaa lingvistiikan termistöä.

Vaikka olen edellä esittänyt muutamia termejä koskevia huomautuksia, mielestäni Koiviston valinnat tuntuvat enimmäkseen onnistuneilta, ja on syytä korostaa kirjan loppuun tehdyn termihakemiston hyödyllisyyttä. Itse tekstissään Koivisto useimmiten selittää vierasperäiset termit nasevasti tai ainakin suomentaa ne, joten sikäli niiden runsaskin viljely on tällaisessa oheislukemiston tai käsikirjan luonteisessa teoksessa paikallaan.

Koiviston kirja käsittää 13 lukua. Tekijä lähtee kirjan ensimmäisissä luvuissa liikkeelle perusteista ja selvittelee jokseenkin laajasti kielen rakenneyksiköitä, yleisiä sanaan liittyviä näkökohtia, sanaluokkia, sanaston koostumusta ja kokoa. Vasta kirjan 5. luvusta sivulta 58 alkaen päästään varsinaiseen asiaan, josta ensimmäisenä luvun mittaisena teemana on sanan morfologisen rakenteen käsittely. Tosin myös tämä luku sisältää vielä pitkälti johdannonluonteista perusteiden selvittelyä sellaisista asioista kuin allomorfit, paradigma, taiputusmuoto, sanavartalo jne. Laajimpia ovat luvun 5 lisäksi luku 8 sanahahmosta ja muotista, luku 9 sananmuodostuksesta ja luku 10 johdoksista. Näihin kohdistuvat myös lukijan suurimmat odotukset. Missä määrin odotukset täyttyvät, riippuu paljolti siitä, kuinka tarkkaan aihe on entuudestaan tuttu. Selkeä, aivan perusteista lähtevä esitys on etenkin aloittelevalle opiskelijalle antoisaa luettavaa. Tarkastelen näitä kirjan laajoja lukuja muita perusteellisemmin. Edellisiä aiheita suppeammin tekijä käsittelee sanan fonologista rakennetta (luku 6), morfofonologiaa (luku 7), yh-

dyssanoja (luku 11) sekä luokkien häilyvyyttä (luku 12); näitä suppeampia lukuja käsittelem muuten vain lyhyesti, mutta morfofonologiaa kommentoin laajemmin. Viimeinen eli 13. luku on lyhyen jälkihuomautuksen luonteinen ja sisältää mm. tekijän kommentteja suomen kielen asemasta tieteen kielenä.

Luvun 8 ydinasiaa on sanahahmon eli muotin (eli skeeman) käsittely. Termi *muotti* on ISK:n vaikutuksesta tullut jatkuvasti yleisempään käyttöön viime vuosina. Koiviston mukaan se olisi eksaktimpi kuin perinteisesti käytetty sanahahmo, mutta tuntuu kuin se oikeastaan olisi vain seikkaperäisemmin määritelty: muotti koostuu vaihtelemattomasta vakio- eli runko-osasta, kuten johtimesta, ja sen lisäksi muottiin kuuluu muutujaosa eli paikka vaihteleville elementeille. Tälle termille on selvästi kysyntää, koska se on vakiintunut nopeasti taajaan käytetyksi. Lähes samaa tarkoittaa myös *skeema* tai *rakenneskeema*, joista edellinen oli yleisemmin etenkin 1980-luvun kielentutkimuksessa käytössä (mm. Bybee – Slobin 1982). Terminä *skeema* on kuitenkin sikäli ongelmallinen, että siitä on kehittynyt monen tieteenalan ja tutkimussuuntauksen käyttämä termi, joka ei alun perin ole lingvistiikasta lähtöisin ja jonka tarkka merkitys vaihtelee alasta ja suuntauksesta toiseen. Nyt voi ounastella sitä, alkaako ensin hyvinkin täsmälliseltä vaikuttanut *muotti* kehittyä sekin muotitermiksi, jonka käyttö leviää erilaisiin suuntiin. Esimerkiksi jopa transitiivilausetta ja intransitiivilausetta voi kutsua muoteiksi, kuten Koivisto tekee (s. 185). Tuntuu kyseenalaiselta, onko näin laaja-alaisesti käytetty termi enää yhtä hyödyllinen kuin tarkkarajaisempi, ensisijaisesti johtamiseen liittyvä *muotti*. Mutta vaikka *muotin* käyttöala näyttääkin alkaneen levitä, sen etuna on, että termi on otettu käyttöön juuri kielentutkimuksessa, joten se ei ole lähökohdiltaan aivan niin monikäyttöinen kuin useilla eri aloilla käytettävä *skeema*.

Luvun 9 kiinnostaviin kysymyksiin kuuluu produktiivisuuden pohdinta. Vaikeasti määriteltävään johto-opin produktiivisuuteen Koivisto ottaa saman kannan kuin ISK ja esittelee siinä mainitun viisiportaisen jatkumon täysin produktiivisesta epäproduktiiviseen. Koiviston ansiona on, että hän käsittelee produktiivisuutta laajemmin ja myös seikkaperäisemmin kuin ISK. Tältä osin Koiviston teos onkin hyödyllinen opetuksen oheismateriaalina, koska siihen on koottu eri lähteissä esiintyvää tietoa selkeäksi yhtenäiseksi esitykseksi.

Luvun 10 alussa lukijaa hämmästyttää, kuinka huolehtivan juurta jaksaen ja seikkaperäisesti Koivisto käsittelee sitä, miten kantasanan ja johdosten suhteita voi merkitä: useiden esimerkkien avulla hän selvittelee sellaisia merkintöjä kuin *savi* > *savinen*, *savinen* < *savi*, *savinen* (< *savi*), *savi* + *-inen* > *savinen* ja *save-* + *-ise-* > *savise-*. Yleisesti ottaen luvussa käsitellään johtamista varsin pitkälti ISK:n mukaisesti, ja taulukoitakin on lainattu suoraan ISK:sta (luonnollisesti asianmukaisin lähdeviittauksin varustettuina). Luku sisältää uutena antina 21 havainnollista Koiviston tekemää asetelmaa, jotka auttavat johtamiseen liittyvien abstraktien asioiden hahmottamista konkreettisen kielenaineksen avulla. Etenkin sellaiset laajat asetelmat kuin 10.1 sanarakenteen vastaavuussuhteista, 10.3 johdosten vartalovarianteista ja johdinten allomorfeista, 10.5 johdosten rakenteesta ja sanavartaloista sekä 10.15 kantasnavaihtoehdoista antavat selkeästi visualisoidun yleiskuvan, jota olisi paljon vaikeampi esittää läheskään yhtä havainnollisesti juoksevana tekstinä.

Koiviston kirjan suppeista luvuista mielestäni kiinnostavin on morfofonologiaa käsittelevä 7. luku, vaikka Koiviston lähestymistapa suomen sanarakenteeseen tarjoaa enimmäkseen vain nykyisen yleiskielen näkökulman, eli sitä voisi luonnehtia staattisen synkroniseksi. Tällainen lähestymistapa on sinänsä täysin kelvollinen, mutta yliopistotasoiseen oppima-

teriaaliin kaipaisiin itse mukaan myös dynaamisempia näkökulmia. Yleiskielen käsittelyn lisäksi toivoisin etenkin sitä, että paremmin tulisi esille tärkeä näkökulma kielen vaihtelusta ja muuttumisesta. Esimerkiksi verbien imperfektissä tavattavaa vaihtelua *ti* ~ *si* käsitellessään Koivisto ei viittaa edes yleiskielessä esiintyviin hienojakoisiin vaihtelutendensseihin, joita on käsitellyt esimerkiksi Heikki Paunonen (1973), puhumattakaan murteista todettuihin tendensseihin ja voimakkaisiin vaihteluihin, jotka asettavat yleiskielenkin vaihtelulle rajat (Laalo 1988). Koivisto käsittelee kyseistä vaihtelua selvästi suppeammin kuin ISK eikä myöskään mainitse sellaisia aiheeseen liittyviä lähteitä, joista löytyisi lisätietoa. Koiviston esitys on kyllä tämänkin vaihtelun osalta informatiivinen, joskaan kaikkea aiheen kannalta relevanttia ei siis ole otettu huomioon, eikä esitys ole edes tarkasteltavien verbien osalta täysin kattava, sillä siitä ovat unohtuneet kokonaan pois vaihtelunalaiset *e*-vartaloiset verbit, joista yleisimpiä ovat *tuntee: tuns*i ja *lähtee: lähti* ~ *läksi*.

Kielen vaihtelun ja muutoksen näkökulma olisi sopinut ainakin lyhyesti esiteltäväksi myös vokaali- ja konsonanttivartaloisuuden vaihtelua käsiteltäessä, koska tässä vaihtelussa vaikuttavat sekä pitkäaikainen, jo vuosisatojen ajan suomen kielessä ilmennyt muuttumistendenssi vokaalivartalon suosimiseen (Paunonen 2003) että sukupolvi sukupolvelta toteutuva lapsenkielen voimakas vaihtelu, jota useat tutkijat ovat käsitelleet (katsaus eri tutkijoiden julkaisuihin aiheesta: Laalo 2011: 225 – 253). Kun otetaan huomioon, että puhutussa yleiskielessäkin (myös sähköisten viestinten puhekielessä) esiintyy jonkin verran varianttien vaihtelua, tarjoaa Koivisto oikeastaan pelkän kirjakielen näkökulman tähänkin aiheeseen.

Normitettua yleiskieltä laajempi näkökulma olisi kiinnostava myös akkusatiivin *t*-suffiksin yhteydessä. Koivisto mainitsee tämän suffiksin esiintyvän tunnetuilla seitsemällä

pronomineilla ”muttei muilla nomineilla” (s. 78), ja tämähän on kyllä kirjakielen normi. Kuitenkin *t*-akkusatiivia tavataan puhutussa suomessa jonkin verran laajemmin, nimittäin lapsenkielessä myös erisnimissä sekä sellaisissa perheenjäsenten nimityksissä kuin *isi* ja *äiti* (Räisänen 1975: 258), ja murteissakin vastaavaa esiintyy jonkin verran. Tällainen *t*-akkusatiivin leviäminen henkilöviitteistä pronomineista ihmisten nimiin ja nimityksiin on kiinnostavaa objektin sijanmerkinnän ja elollisuushierarkian kannalta.

Koiviston teoksen 12. luku on myönteinen lisä muiden lukujen täydennykseksi, ja sen tarkoituksena näyttää olevan pyrkimys ottaa huomioon kielen vaihtelu ja muuttuminen. Tämä luku jää tosin varsin irralliseksi teoksen muusta sisällöstä, mutta se on silti hyvä lisä, sillä siinä on mukana antoisat jaksot leksikaalistumisesta ja kieliopillistumisesta. Luvun lopussa Koivisto käsittelee johtamisen ja taivutuksen rajankäyntiä mm. partisiippien ja komparaation osalta. Adjektiivikantaisten *sti*-adverbien (esim. *nopeasti*) käsittelyyn jää kaipaamaan mainintaa siitä, että näitä muodosteita on ehdotettu tulkittaviksi adjektiivien instruktiivimuodoiksi, kun taas substantiivien ja numeraalien instruktiivit muodostetaan *n*-suffiksien avulla (esim. kulkea *jalan*, kahmia *kaksin käsin*, kertoa *tuhansin sanoin*). Johdon ja taivutuksen rajankäyntiä käsitellessä mukaan olisi voinut ottaa vielä ainakin järjestysluvut sekä prolatiivin ja eksessiivin tapaiset johdosten ja marginaalisijojen välimaastoon sijoittuvat muodot.

Kokoan vielä lyhyesti esitykseni pääkohdat. Koiviston kirja on äänne- ja muoto-opin kursien tueksi tarkoitettu oheislukemisto, jonka painavinta antia on laaja ja monipuolinen suomen kielen johto-opin käsittely, ja kirjakielen sanarakenteesta teos tarjoaa huolellisen synkronisen kuvauksen.

Koiviston teos on viileän asiallinen. Sitä ei ainakaan voi syyttää poleemisuudesta,

eikä se juuri haasta keskusteluun. Olen tästä huolimatta edellä provosoitunut esittämään kriittisiä huomautuksia – ehkä osittain siksi, että odotin teokselta korkeampaa profilia ja henkilökohtaisempaa otetta, kun tiedetään tekijän vahva tausta johto-opin tutkijana ja kieliopin kirjoittajana. Huomautukseni ovat kuitenkin varsin subjektiivisia, kuten useinkin kritiikkien huomautukset ovat.

Teoksen käyttöä käsikirjana ja oheislukemistona palvelee laaja (yli 1500 hakusanaa) asiahakemisto, jonka perusteellisuus on hyödyksi jo siitä syystä, että Koivisto käsittelee monia termiseikkoja huolellisen punnitusti ja harkitusti.

Klaus Laalo

suomen kielen professori

Tampereen yliopiston kieli-, käänös- ja kirjallisuustieteiden tieteenalaysikkö (LTL)
klaus.laalo@uta.fi

LÄHTEET

- Bybee, Joan – Slobin, Dan 1982: Rules and schemas in the development and use of the English past. – *Language* 58: 265–289.
- Laalo, Klaus 1988: Imperfektimuotojen *ti ~ si* -vaihtelu suomen kielessä. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 483.
- Laalo, Klaus 2011: Lapsen varhaiskielioppi ja miniparadigmat. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1309, Tiede.
- Paunonen, Heikki 1973: On free variation. Suomalais-ugrilaisen Seuran Aikakauskirja 72: 285–300.
- Paunonen, Heikki 2003: Suomen kielen morfologisista muutosmekanismeista. – Lea Laitinen, Hanna Lappalainen, Päivi Markkola & Johanna Vaattovaara (toim.): Muotojen mieli. Kirjoituksia morfologiasta ja variaatiosta. *Kieli* 15 s. 187–248. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- Räisänen, Alpo 1975: Havaintoja lastenkielestä. – *Virittäjä* 3/1975 s. 251–266.